

32. *Figyelő*, 1905. 297–305.
33. Fenyő Miksa: JÓB DÁNIEL. 1908. dec. 1. 403–406.
34. Szini Gyula: RÉVÉSZ BÉLA: UJ NOVELLÁK. *Figyelő*, 1905. 73–74.
35. Révész Béla 1910-es kötetének címadó novellája lett A VÖLGYBEN.
36. Fenyő Miksa: TRILIBI ÉS EGYÉB TÖRTÉNETEK. 1908. jan. 1. 43–44.
37. Vö. Király István: ADY ENDRE II. Magvető, 1970. 401.
38. Fröhlichné Kaffka Margit: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: NÉGY FAL KÖZÖTT. 1908. jan. 1. 45–47.
39. *Budapesti Napló*, 1907. június 1. (Ady Endre ÖSSZES PRÓZAI MŰVEI. S. a. r. Vezér Erzsébet, VIII. 225–228.)
40. A két kritika közötti lehetséges kapcsolatra Réz Pál hívta fel a figyelmemet.
41. Gellért Oszkár: SZABOLCSKA MIHÁLY: „A MAGAM ÖSVÉNYÉN”. 1908. jan. 1. 45.
42. AZ ÉV. A FIATAL GÁRDA. *Budapesti Hírlap*, 1908. jan. 1. 4.
43. ARANY JÁNOS EGY KIADATLAN LEVELE. Közli: Fenyő Miksa, 1908. jan. 1. 47–48.
44. Írt is a fiatal Adyról egy könyvet: ADY A MŰHELYBEN. Szépirodalmi, 1957.
45. 1908. jan. 1. 16–19.
46. TÉLI KIÁLLÍTÁS A MŰCSARNOKBAN. 1908. jan. 1. 49–51.
47. AMATŐRÖK. 1908. jan. 1. 48–49.
48. Bródy Miksa: A VÍGSZÍNHÁZ. 1908. jan. 1. 51–52.
49. A DADA. 1908. január 1. 52–54.
50. Vö. pl. „A művészetnek semmi egyéb törvénye nincs, csak ez az egy. Tudd magadat kifejezni! Magadat és kifejezni...”, „...semmi egyéb jogom nincs, mint megkövetelnem a művésztől, hogy tudja is megcsinálni, amit meg akar csinálni, és sikerüljön neki az, amit szeretne. Ha sikerült: minden eszközében igaza volt”, „...meg tudja csinálni, tehát igaza van és joga van hozzá”. (A FEKETE ZONGORA. *Nyugat*, 1908. febr. 1. 139–146.)
51. ÉJSZAKAI ESZTETIZÁLÁS. 1908. jan. 1. 54–55.
52. 1908. jan. 1. 39–42.
53. Erdősi Dezső: NÉHÁNY SZÓ GREINER JENŐRŐL. *Nyugat*, 1917. dec. 16.; vö. még: Fráter Zoltán: SZECCESSZIÓS EMBEREK. *Budapesti Negyed*, 34. 2001/4.

Schein Gábor

AZ IRODALMI MODERNIZÁCIÓ PILLANATFELVÉTELE A NYUGAT MEGINDULÁSÁKOR*

1907 decemberében és a következő év januárjában, a *Nyugat* indulásával gyakorlatilag egy időben ünnepelte a magyar irodalom Kiss József negyvenéves költői jubileumát. Az ünnepelt 1868-ban, az egyenjogúsított zsidóság Országos Kongresszusára gyülekező küldöttek egyikének, Ehrlich Mózes Heves–Szolnok megye kongresszusi képviselőjének támogatásával adta ki alacsony példányszámban a mindössze kilenc verset tartalmazó ZSIDÓ DALOK című kötetét. Kiss József az előző év decemberében, éppen azokban a napokban költözött először¹ Pestre, amikor a képviselőház gróf Andrássy Gyula betérjesztése nyomán az emancipációs törvényt tárgyalta. Minden becsvágya ellenére ekkoriban aligha remélhette, hogy egy másik korszak fiataljai még mindig méltányolni fogják költészetét. Mert az ünnepelés nem *A Hétt* szerkesztőjének járt ki, jöllehet, ha

* A tanulmány egy Kiss Józsefről szóló tervezett hosszabb munka része.

a *Nyugat* előtti évtizedben Kissnek nem állt volna módjában megjelenést biztosítani a századelő néhány modernjének, a köszöntők kórusából valószínűleg hiányzott volna néhány emlékezetes hang. Így azonban 1907. december 15-én, egy nappal megelőzve a Petőfi Társaság díszülését, ami bevezette az ünneppsorozat eseményeit, cikkel köszöntötte őt mások mellett a *Vásárnapi Újságban* Schöpflin Aladár, a *Budapesti Naplóban* pedig Ady Endre, akinek 1906-ban ehhez még aligha lett volna kedve.

1898-ban ugyanis *A Hét* egy ismeretlen szerzővel még rövid, biztató, de összességében nem túl elismerő recenziót íratott a VERSEK-ről – ami Adynak elegendő volt ahhoz, hogy azonnal bizakodni kezdjen, hogy a lap munkatársa lehet –, a MÉG EGYSZER megjelenésére azonban már nem hívta fel az olvasók figyelmét, pedig erre Ady Brüll Bertának 1903. december 14-én írott levele szerint Kiss József – a maga fura modorában – ígéretet tett.² A rossz kapcsolat javulásának ezután 1906 végéig semmi jele. 1906 februárjában, az ÚJ VERSEK kiadását követően Ady így számolt be Lédának irodalmi helyzetéről: „*Én hajszolt emberként élek, mióta a kötetem megjelent. Kiss József és a Hét vidéke gyűlöl, de udvariasságból dicsér. Néhány lap agyon akar hallgatni. Néhány lap viszont izetlenül magasztal. Marakodnak rajtam, s utálom magamat. Megérteni egyik sem ért meg. Mind messze jár tőlem.*”³ Adynak így 1907-ben publikálási nehézségekkel kellett szembenéznie.⁴ Ezért november elején a viszony tisztázásának szándékával levelet írt Kissnek, felröva neki igazságtalanságát, de oly megejtő fiúi hangon, amelynek nem lehetett ellenállni: „*Én ígérem, hogy a legjobbat, amire képes vagyok, küldöm a Hétnek. Viszont a Szerkesztő úr ne bánjon úgy velem, mint csak két éves ifjú titánokkal szokás. Sok mindent csak szóval mondhatnék el, de annyit itt is, hogy talán szinte túlságosan is fáj, hogy éppen Kiss József az, akire mestereként néztem, s aki maga is valaha megszenvedett azért, hogy valaki mert lenni a senkik között, bánt nagyon-nagyon hidegen velem.*”⁵ A levelet válasz⁶ követte, majd találkozás, és *A Hét* november 17-én lehozta Ady CSOLNAK A HOLT-TENGEREN című versét. Ezután szünetelt a köszöntés.

Ady az idős „mester” önértékelésével⁷ egybehangzóan nem a nemzeti klasszicizmus irányának többé-kevésbé megfelelő balladákat emelte ki Kiss József költészetéből, hanem lírai alkotásait. Ezekre gondolt, amikor – a túlzásoktól ezúttal sem visszariadva – fiatal poétának nevezte őt, és – valamelyest már a korszak végén írott KORROBORI nézeteit előlegezve – zsidóságának hangsúlyozásával jelölte ki a helyét az irodalmi modernizáció történetében: „*De ha valaki a falusi, zsidó árendás házából indul el, ha félénken, illatos, halk és új muzsikás álmokkal indul el, borzasztó ez nálunk, itthon. Valahogy Spinozával barátkozhatott össze nagyon gyorsan a mezőcsáti legényke, mert királyi trónusra tudott ülni már akkor, amikor a trónusát alig százan látták. [...] Ma már talán meghallják a dalát mindenek, s egy marék virágot szór elébe mindenki. Egy kapocs volt a lelke negyven évig a mi dacos, ázsiai szívünk és Európa között.*”⁸

Holott lírai költészetének modernségéről maga Kiss József sem volt meggyőződve. 1898-ban, tehát évekkel az igazi Ady, Kosztolányi és Babits felbukkanása előtt meglepő történeti érzékről tanúságot téve ezt nyilatkozta Bródy Sándornak, aki nem csekély túlzással Európa első lírikusaként mutatta be őt az *Új Idők* hasábjain:⁹ „*Nem is tudom, miért és hogy van ez. Én egészen fiatalnak és modernnek érzem magamat, és a verseimet mégis elválasztja valami a modernségtől. Vájon mi az?*” A kérdésre adott válasz azonban már inkább a nemzeti klasszicista kánon által uralt kor és hagyománytudat kiúttalanságáról tanúskodik: „*A melódia, édes öregem, az ős melódia! Az, ami nekünk már nem jutott, próbáljuk, keressük, hiába. Leszünk tehát – szükségből – Wagnerianusok, ecsettel festő muzsikusok és verstannal a keziinkben, skandálva költő discipulusok.*”¹⁰

Kiss József a *Nyugat* indulásának idején valóban meglepő és pályájának előzménye-it ismerve teljesen valószínűtlen helyzetbe került. Egy irodalmi forradalom kitörésekor, amikor a kölcsönös minősítésekkel és szidalmakkal megindult „régiek” és a „modernekek” furcsa küzdelme, őt – aki véletlenül éppen ekkor ünnepelte írói jubileumát – valamilyen mértékben és persze más-más okból mindkét oldal a magáénak vallotta. Ez persze majdnem egyenlő azzal, mintha neki, az előző korszak egyik legsikeresebb költőjének egyik oldal sem szánt volna szerepet ebben a furcsa küzdelemben, melyet meghatározott, hogy amíg a tekintélyi pozíciók a politika által is támogatott „konzervatívok” birtokában voltak, a történő irodalom pástjain Arany halála óta egyetlen igazi tehetséget sem voltak képesek felvonultatni. Ezért bár a küzdelem – mi már tudjuk, a pontos feltárás és a megértés reménye nélkül – érintette az alfabetikus rendszerekben őrzött nemzeti önismeret és szereptudat minden olyan társadalmi-kulturális konfliktusát, amely meghatározóan alakította a XX. század első felének történelmét, alighanem igaza volt Horváth Jánosnak, aki *KÉT KORSZAK HATÁRÁN* című tervezett kötetéhez írott előszavában olyan várostromhoz hasonlította a helyzetet, melynek során az ostromlók és az ostromlottak is megkövültek a harci készülődés első mozdulataiban, legföljebb egy-egy zsörtölődés vagy szidalom hangzik el közöttük, igazi összecsapásra nem kerül sor.¹¹ Ennek oka pedig nyilvánvalóan az volt, hogy a „régiek” és a „modernekek” tisztán ideológiai természetű konfliktusában a két fél nem ugyanazokat a csatornákat használta. Nem csupán arra gondolok, hogy mindkét fél a maga – nem összemérhető erejű – intézményi hálózatában, napilapokban, folyóiratokban vagy a katedrán fejtette ki nézeteit, és így közvetlenül és hatékonyan nemigen érték el a más ízlésen lévő olvasóközönset. Fontosabb ennél, hogy a tisztán ideológiai tartalmú polémiában csupán a kritikai nyelvek érintkezettek és vívhattak egymással, miközben a tulajdonképpeni változás az esztétikai regiszterben zajlott, a szépirodalom uralta azt a folyamatot, melynek során az irodalomértés teljes fogalomtára kicserélődött.

Mivel a vitában a támadó fél a konzervatív oldal volt, főképpen Horváth János, az ízlésirány legfelkészültebb és leginvenciózusabb képviselője, a vita diszkurzív keretét kezdetben konzervatív szempontok határozták meg, de ezeknek csak a folyamat egy másik fázisában, a harmincas években mind jelentősebbé váló ideológiai szférára volt befolyásuk, az irodalmi beszédmódokra nem. Ebben a helyzetben mindkét fél hivatkozhatott Kiss József költészetére, mindkét fél megtalálhatta benne az álláspontját támogató mozzanatokot. Konzervatív oldalról szemlélve Kiss József költészete elvileg betölthette volna a hiányzó láncszem szerepét „a Petőfi–Arany–Gyulai-korszak” és Ady között, akin Horváth János jó érzékkel vette észre az ideológiai érzékenységet, és akit a kezdeti támadások után – Brunetière nyomán – a *Nyugat* magyartalanságairól értekezve, 1911-ben már lehetőség szerint leválasztott volna a *Nyugat* modernista mozgalmaról. Erre azonban csak akkor lett volna lehetősége, ha valamilyen mértékben hajlandó lett volna folytonosságot feltételezni a két korszak között, és persze ha feltárja Kiss József pályáján a korai balladáktól *A SZFINKSZ* (1895) című vers megírásáig tartó pályaszakasz változásait. Ő azonban – később elemzendő okokból – nem volt érdekelt a folytonosság kiépítésében, és mivel a *Nyugat* kritikai állásfoglalásaiban, abban a nyelvi szférában tehát, amelyet ő is használt, megfelelő ellenfélre talált, harci kedvét a szakadás hangsúlyozásával¹² szította, holott ez hasonló esetekben inkább a mindig győztes „modernekek” érdeke és taktikája szokott lenni.

Kiss József neve írói jubileumának köszönhetően egy rövid pillanatra ennek ellenére helyet kaphatott a nemzeti klasszicizmus kánonában – és betölthette a bunkósbot

szerepét –, az időbeli egybeesés okán éppen a *Nyugat* megindulásakor. Rákosi Jenő lapja, a *Budapesti Hírlap* 1908. újrólévi számában a szerzői név feltüntetése nélkül, mint egy a szerkesztőség véleményét közvetítve összefoglalót közölt az elmúlt év eseményeiről. A huszonegy alcímmel ellátott rész egyike, mely egyszerre sértett és fenyegető hangnemben tudósított az irodalom „fiatal gárdájának” feltűnéséről, a nemzeti politika iránt elkötelezett, a nemzeti hagyományokban gyökerező irodalom és a hódító idegenség küzdelmét vizionálva, e sorokkal zárul: „*Mégis nem kell félni ettől a jelenségtől. Ezek az intellektualisok, mint külföldön nevezik őket, előbb-utóbb ki fognak ábrándulni, illetőleg meg fogják találni magyar szívéket. A dolog nem oly tragikus, csak fölötte bosszantó, mert az érzésünket sebz meg. Magyar írók, kik magyar nyelven a magyart becsmértik, vagy az egész magyarságot a maga ezredéves múltjával a maguk képére akarják alakítani! Bizunk nemzetünk szellemének erejében, a mely erősebbnek fog bizonyulni, mint ezek az egyéni akaródzások. Nem vagyunk mi tabula rasa, melyre ők kezdik vetni betűiket. Van már tisztos multunk, van Aranyunk, Petőfink, Vörösmartynk és még néhány szellemi hősiünk, ezeket nem lehet kiküszöbölni. Lám most ünnepelelké Kiss Józsefet, a ki Arany János hangján kezdett dalolni. Ezentul is csak azokat fogjuk ünnepelelni, a kik folytatják a sort, nem azokat, kik idegen bálványokat imádnak.*”¹³

Jól ismert hang szólal meg e cikkben, mely az irodalomnak semmiféle önértéket nem tulajdonít, közvetlenül és eltéphetetlenül a nemzeti politika ügyéhez kapcsolja, bármi legyen is e politika konkrét tartalma. A nemzeti politika pedig olyan fenomén, amely éppen tartalmi meghatározatlansága okán pusztá emlegetésével is azonnal harcot ébreszt, hiszen művelési értékre csak az aszimmetrikus ellenfogalmak működési logikája szerint tehet szert. A nemzeti politika ellenfelei mindig az idegenek, akik rosszul sajátították el a hagyományt, vagy akik eleve nem is tartoznak a nemzeti hagyományok talaján álló exkluzív közösséghez. A cikk ugyanannak a Brunetièrre-nek az „értelmezői apparátusát” veszi át, aki Horváth Jánosnak is ihletője volt. Esetünkben azonban a cikk kultúrsemleletének jellemzésénél fontosabb a beszédmód hatásának ismerete. Jól tudjuk, hogy az ellentéppárokban használt fogalmak alkalmasak arra, hogy nagyon gyorsan és helyreállíthatatlanul átalakítsák a tényleges viszonyok és különbségek sokféleségét.¹⁴ Talán ez is oka lehet annak, hogy a huszadik századi magyar modernség meghatározó poétikai formáit mindmáig oly kevésbé vagyunk képesek összefüggésbe hozni a valamivel korábbi vagy egykorú irodalom modernnek nem nevezhető nyelvhasználati módjaival, és hogy a meginduló *Nyugat*ot történeti tudatunkban mélyebb és szélesebb szakadék választja el a korabeli irodalom egyéb szólamaiktól, mint az akkori kortársi érzékelésben.

A *Nyugat* fiataljainak kortársi érzékelése természetesen semmilyen vonatkozásban nem volt egységes, és az ekkor aprónak látszó különbségek később egyre nagyobb jelentőségűvé váltak. Mégis jellemzőnek tekinthető az a szemlélet, amely az irodalmi múltnak egy olyan képét igyekezett előállítani, amelyhez a fiatalok, a modernnek pozíciója folytonos történet részeként lett volna kapcsolható.¹⁵ Ebben az irodalomtörténeti elbeszélésben juthatott volna főszerep Kiss Józsefnek vagy éppen Vargha Gyula kései lírájának, olyan költőknek tehát, akik már városi, tehát modern identitással rendelkeztek, költői önszemléletük azonban nem engedélyezett számukra nagyobb szabadságot, mint hogy a nemzeti klasszicizmus hagyományát a dalforma egy modernebb változatával, a heinei hanggal frissítsék fel. Ők voltak ugyanis azok, akik ösztönösen ráéreztek, hogy ha egy újfajta szemlélet és életérzés nem termel ki önálló formát, akkor a régi formákban egy korábbi kor már nem létező, szertefoszlott képződményeihez hasonló módon szilárdul meg,¹⁶ és amint Kiss József A SZFINKSZ című verse mutatja, a

heinei példán is túllépve jó irányba indultak el. Egy ilyen irodalomtörténeti elbeszélés csírái figyelhetők meg Juhász Gyula *NYUGAT FELÉ* című cikkében, amelyet szintén a *Nyugat* indulásának napjaiban, 1907. december 29-én olvashatott a *Szeged és Vidéke* közönsége. Ez a cikk is egyfajta újévi visszatekintés volt, az irodalom eseményeire szorított, és persze egészen más képet festett a fiatal magyar irodalomról, mint Rákosi Jenő lapja: „*Ez az esztendő [...] a kora tavasz, a rügybontás, zászlóbontás, indulás és akarás szép és biztató esztendeje volt. [...] És ez az év ünnepelte a modern magyar kultúra fiatal harcosainak örökké fiatal vezérét, Kiss Józsefet, a kései, de teljes elismerés koszorúját téve a deres fejű mester lábai elé. A mester ünnepe első szép diadala volt a küzdő, vergődő, kereső modern magyaroknak. Ez az ünnep és más, örvendetes jelenségek is mutatják, hogy az ellentét öregek és fiatalok, maradiak és adyak, régiek és újak közt nem oly szédítő, nem oly áthidalhatatlan, mint azt mind a két részről hitték [...]. Nagyon biztató jelek vannak, hogy »öregék és fiatalok« szépen, lassan, de biztosan összetörődnek, megértik egymást és együtt folytatják, együtt hozzák tető alá a nagy, hatalmas, a diadalmas, gyönyörű épületet, amelynek homlokán ez ragyog: Modern magyar kultúra.*”¹⁷

Megszokhattuk a modernség történetében, hogy a korszakváltások „menedzselésben” érdekelt kortársi retorikák számára mindig ugyanolyan mértékben válik lezárttá a múlt, és mind egységesebbé a szakadás által elrekesztett zárt tér, amilyen mértékben feltárul előttük a jelen nyitottsága, poliperspektivikussága. A „régiek” és a „modern” küzdelmének ez az elbeszélsmódja többek között éppen a felvázolt térszerkezet feszültségéből meríti energiáit. A művészi modernizáció tankönyvszerűen tiszta esetben az apák ellen lázadó újítók annak köszönhetik erejüket, hogy hatalmat, erőt és elszántságot tapasztalnak vagy tételeznek fel a múlt oldalán. Juhász Gyula cikkében azonban nyomát sem találjuk az újítás megszokott térszerkezetének, holott a kezdődő Ady-kultuszra utaló szellemességből logikusan következhetne, hogy a modernizációt az ÚJ VERSEK harcosabb retorikájának jegyében köszöntse. Az irodalmi modernizáció sikerének vágya mellett azonban fékezőleg, óvatosságra intve jelenik meg az aggodalom, hogy a modernizáció ne vezessen kulturális hasadáshoz, hiszen tekintettel arra, hogy a nemzeti szereptudat modelljeit, emlékezetét és teljes reflexkészletét a magyar hagyományban az irodalom feljegyzési rendszerei őrzik, a modernizáció talán legalapvetőbb kérdése az irodalom szempontjából mindig az volt, hogy beépíthető-e a szereptudat alfabetikus hagyományaiba a tanulás, az önépítő átalakulás erői. Egyszerűben fogalmazva, Juhász Gyula jó érzékkel veszi észre, hogy a *Nyugat* szükségszerűen szembe fogja találni magát a kiegyezést övező és az azt követő politikai küzdelmekben megroppant nemzeti szereptudat egész problémarendszerével, mely a „haza és haladás” szép eszméjét a „haza vagy haladás” aszimmetrikus ellenfogalmaira cserélte föl. Így jelenik meg a harcos modernség magatartásformája mellett a XX. századi magyar modernizációk jellemzőbb tünetcsoportja, a tétova modernségé, az óvatos modernségé, az ómódi modernségé (Vas István kifejezése).

A *Nyugat* fiataljainak magatartását eltérő mértékben és más-más esztétikai formákat kialakítva egyaránt jellemezte egyfajta óvatosság és/vagy ómódiság. Ha ebből a szempontból olvassuk újra Ignotus beköszöntő írását, a KELET NÉPÉ-t, első pillanatban talán meglepőnek találhatjuk, hogy az írás az irodalmi programadás szándéka nélkül fogant. Az előbbiekből következően mégis érthető, hogy Ignotus a lap megindulását a nemzeti szereptudat újrafogalmazásának igényével kötötte össze. Ebben ihletője minden bizonnyal Ady 1905-ben a *Figyelő*ben megjelent esszéje, az ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA volt.¹⁸ És valóban, ha a KELET NÉPÉ-ből hiányzik is Ady indulata, imperatí-

vuszt rejtő kérdései, az ő állításai sem kevésbé emelkedettek, hiszen a két cikk ugyanazon premisszákból indult ki. A nemzetet Ady is, Ignotus is organikus, önálló személyes lényeggel rendelkező képződménynek tekintette, amely Ignotusnál az idegenség és a sajátság,¹⁹ Adynál az eleven szubjektivitás (lélek) és a lélek nélküli tárgyiasság („világvegyfolyamat”),²⁰ illetve a gondolkodó lét és az állati természetesség²¹ kettősségében nyeri szereptudati tartalmait. A legfőbb ellentét persze mindkettejük esetében a keleti eredeté és a nyugati nyitottság.²² Ez a mintázat egyetlen vonásában sem újítja meg a romantikusoktól és az újromantikusoktól örökölt nemzeti szereptudat képzetrendszerét, és nyelvükben is e tudat alfabetikus rendszerének készen talált formáira támaszkodnak: Ignotus írásából – reflektálatlanul – a reformkor hangütése csendül ki, míg Ady reflektált tudatossággal válogat az alfabetikus rendszer nyelveiből.²³ A szereptudati örökség megújításának képtelensége különösen szembeötlő, ha összevetjük a két cikket Jászi Oszkár szintén 1905-ben írott SZOCIALIZMUS ÉS HAZAFISÁG című tanulmányával, amely a *Huszadik Században* jelent meg. Itt nincs hely arra, hogy részletesen kitérjek erre a sok vonatkozásában ma is időszerű, zseniális munkára, amely pontosan foglalja össze és vizsgálja a korabeli – azóta sem sokat változó – nacionalizmus érületi alkotóelemeinek reális tartalmát.²⁴ Jászi a reformkor jogkiterjesztő eszmeiségének valódi folytatójaként tesz javaslatot a nemzeti szereptudat átformálására, a nemzetet immár nem metafizikai entitásként, hanem szolidaritásra épülő közösségként fogva fel: „A valódi nemzetfejlesztő és kiépítő politikának tehát egyedüli folytatója csak az az irány lehet, mely a hatalmi és osztályérdekek kiküszöbölésével minden áron és minden eszközzel a jogot, a vagyont és a kultúrát az egész népre ki akarja terjeszteni: nem alamizsnaként, nem »szociális olajcsepp» okából, hanem azért, mert ebben találja egyedüli módját az emberrétevésnek, a nemzeti kultúrának – az emberiség közös ideáljai érdekében.”²⁵

Ehhez hasonló szereptudati formákat és ilyen nyelvet a *Nyugatban* indulása pillanatában hiába keresnénk. Meghatározó szerzői a nemzeti szereptudat alfabetikus rendszerének hagyományos nyelveit használták anélkül, hogy maguk Jászi meghatározásának értelmében nacionalisták lettek volna. Éppen ezért a köztük és konzervatív kritikusaik közt kibontakozó konfliktus szükségszerűen sodródott a nacionalizmus emlékezet-kultúrájának és politikájának területére, a nyelvek közelsége és a szemléletek távolsága okán heves indulatokkal. Ha ez lett volna a nyugatosok célja, Kiss Józsefnél keresve sem találhattak volna alkalmasabb elődöt, a hozzá kapcsolódó képzeteknél és előítéleteknél fogva nála jobban senki sem szíthatta volna fel a nemzeti konzervatív irány és a modernek ellentéteit. A mezőcsáti eredetre való utalás Ady méltatásában jól mutatja, hogy Kiss József életművének megértéséhez már a fiatal kortársak számára is erőteljesebb kereteket kínált a zsidó asszimiláció szélesebb történeti folyamata, mint a magyar költészet modernizációjának története. Pontosabban fogalmazva Kiss József volt az első olyan költő, akinél a két egymással sok tekintetben feltáratlan, de nyilvánvaló kapcsolatban lévő folyamat összefonódott. Mivel azonban a modernizációban betöltött szerepe, amelyet semmi esetre sem szeretnék túlértékelni, mindmáig teljesen homályos, jelenségének értelmezésekor alkalmasint ma is az asszimiláció mutatkozik a legfontosabb referenciának. Ezt a kapcsolatot szilárdította meg Komlós Aladár, aki Ady szemléletével egybehangzóan így látta a költőnk által bejárt utat: „Kiss József [...] egymaga éli át, amihez máskülönben két-három nemzedék szükséges: a magyar zsidóság teljes fejlődését parasztiból polgáriba, falusból nagyvárosivá, magyar zsidóból zsidó magyarrá, a szellemi elzárkózottságból és kirekesztettségéből a legmodernebb nyugatiságba. Végigjárja a magyar zsidó polgárság útját, attól a pillanattól kezdve, mikor ennek a magyarságba olvadása jórészt még csak

egy program és szándék, egészen az első világháború utáni évekig, mikor úgy tetszik neki, hogy az asszimiláció álma csődöt mondott.”²⁶

Az irodalmi modernizáció és az asszimiláció folyamatának kettős összefüggésrendszerét figyelembe véve nem csoda, hogy a *Nyugat* második számában Ignotus érzékenyen és nagy terjedelemben reagált a *Budapesti Hírlap* említett cikkére. A válasszal kapcsolatban persze nem feledkezhetünk meg a *Nyugat* és elsősorban Ignotus kezdettől érvényesülő taktikájáról. A lap többek között azzal igyekezett önmagát az irodalmi történések közepébe helyezni, hogy minden olyan megnyilvánulásra, amelyből támadást lehetett kiolvasni, hevesen reagált, holott az indulatokat kiváltó eredeti cikkben – miként a *Budapesti Hírlap*éban – esetleg elő sem fordult a *Nyugat* vagy egyik fontos szerzőjének neve.²⁷

Ignotus HAGYOMÁNY ÉS EGYÉNISÉG című válasza azonnal a modernizáció és a nemzeti politika problémarendszerének legmagasabb szintjére transzponálja a *Budapesti Hírlap* újívi cikkében foglalt ítéleteket,²⁸ amire az szolgáltatott számára szükségszerű alapot, hogy a cikk a modern magyar irodalom törekvéseihez hasonlóan nemzetietlennek nyilvánította a szociáldemokrácia irányait is, jóllehet a politika és az irodalom területeit explicit módon nem kapcsolta össze. Ignotus a nacionalista konzervativizmus politika és a szociáldemokrácia nemzetfogalmának különbözőségét felvázolva siet levonni a következtetést: „E vitában tehát eleve kizárt az egymás megértése; itt, mint a politika tolvajnyelvén szokás mondani, fel van vetve a hatalmi kérdés, s a végén annak lesz igaza, aki erősebbnek bizonyul.”²⁹ Az irodalom területén viszont kétségbe vonja, hogy valóban megvan-e az ellentét „a nemzeti irodalom” és „a mai olyan írók vagy költők közt, akik elégedetlenek hazájuk fejlettségével, s a maguk egyénisége bélyegét akarják rányomni nemzetük irodalmára”.³⁰ Ignotus a cikkben megpróbál fordítani egyet a meginduló vita menetén, kitérve a *Budapesti Hírlap*ban megfogalmazott állítások társadalomtörténeti összefüggései elől, aminek éppen az a feltétele, hogy az irodalmi modernizáció kérdését elválassza a társadalmi modernizáció szociáldemokraták által felvetett kérdéseitől. A fordítás iránya találó. Azt kérdezi, vajon nem eleve lezárt-e a nemzeti klasszicizmus kanonikus gondolkodása, vajon nem azért nem következett-e be organikus modernizációja, mert eleve zárt és lényegében múlt idejű irodalomnak tétélezte önmagát.³¹ Ezután okos retorikával minden vádpont (a magyar szokások és az alkotmányos berendezkedés becsmérlése, nyugatosság, egyénieskedő intellektualizmus) elkövetésére példát mutat Arany, Petőfi és Vörösmarty életművében, és kicsorbítja a vádak életét: „S ha az egyéni bélyeg tenné, azaz ha nem tenné, mi kílátása volna Magyarországon egyáltalában a művészetnek, melynek semmi egyéb megfogható szabálya nincs, mint az, hogy egyéniséget fejezzen ki, s Vörösmarty, Petőfi és Arany hogy határozták meg a nemzeti irodalmat, ha nem úgy, hogy a maguk egyéniségének bélyegét nyomták rá?”³² Ezzel észrevétlenül mégiscsak felvázolja egy a nemzeti klasszicizmusával ellentétes esztétika alaptézisét: amíg a nemzeti klasszicizmus az irodalomban a nemzeti politika, a „nemzeti ügy” – akármi legyen is az – szolgálatának eszközét látta, addig a *Nyugat* modernizmusa az egyéniség esztétikai kifejeződésének formáját, ami, amennyiben magas esztétikai színvonalon, a kor új szemléleti tapasztalatainak közegében jön létre, nemzeti értéket képvisel. Miközben tehát Ignotus azt igyekszik bizonyítani, hogy az irodalomban nincs kibékíthetetlen ellentét a „régiek” és a „modernekek” között, és a konfliktus nyomban feloldódna, ha a közös hagyomány, amit pozícióiknál fogva elsősorban a „régiek” gondolnak, nyitottá válna a jelen számára, anélkül, hogy akarná, a maga részéről is nyilvánvalóvá teszi a konfliktus feloldhatatlanságát. A *Nyugat* ugyanis jól láthatóan annak a törésvonalnak a mentén jött lét-

re, amely az egész huszadik századi modernség képét meghatározta. És éppen a *Nyugat* példája mutatja meg, hogy a törésvonal jelzésére nem elégséges a művészet közösségi és az egyén elsődlegességén alapuló elveinek megkülönböztetése. Emellé oda kell helyeznünk egy másik megkülönböztetést, mely a politikai esztétikák és az esztétika politikája között húzódik. A nemzeti klasszicizmus ennek értelmében a nemzeti közösség elsődlegességéből kiinduló politikai esztétikát művelt, míg a *Nyugat* az esztétikai szemlélet területén alapozta meg önmagát, aminek – Ignotus bármennyire is tagadni próbálta – voltak politikai konzekvenciái. Ez a kétféle álláspont pedig valójában nem a „régiek” és az „újak”, a premoderne és a moderne korszakváltások alkalmával szokásos szemléleti eloszlásaként határozható meg. Ez a magyarázata annak, hogy a poétikatörténeti korszakváltás szélesebb, a társadalmi-politikai mozgásait és a nemzeti szereptudat fogalmait is magában foglaló horizontról vizsgálva nem a leváltás/felváltás logikáját követte. Mert bár a polgári-burzsoá osztály, amelynek néhány felemelkedő tagját ott látjuk a *Nyugat* körül, és amelynek társadalmi ideológiája egyezéseket mutat a *Nyugat* esztétikai ideológiájával, a századforduló idején már valóban kezében tudhatta a gazdasági hatalmat, a politikai főség a régi rendek birtoka maradt. A két osztály között azonban a *Nyugat* megindulásának idejére már régen végbement a kiegyezés, megteremtve az alapjait annak a „békebeli” Magyarországnak – példát mutatva egyzersmind a huszadik század mindenkorai magyar „konszolidációs” kísérletei számára –, amely ellen Ady és Jászi hiába hadakozott. Ebből a szempontból érdemel figyelmet Ignotus elhatárolódása a szociáldemokratáktól és Greiner Jenő írása a modern banküzletről, mely az első szám hangsúlyos helyén olvasható. A nemzeti klasszicizmus és a moderne viszonyában tehát kortárs és egyidejű elvekről van szó, még akkor is, ha a nemzeti klasszicizmus kanonikus gondolkodása a *Nyugat* indulásának pillanatában valóban zártnak is látszott, és tartalma poétikatörténeti szempontból a múlthoz is tartozott. A szemléleti forma azonban a jelené volt és a jövőé is. A nemzeti klasszicizmus szemléleti örökségén (itt a struktúrára gondolok, és nem feltétlenül a tartalomra) majdan egyfelől a népi irányzat, másfelől a szocialista realizmus fog osztozni. A két fogalompár által megvilágított térben a harmadik modellt majd a kassáki avantgárd és József Attila mozgalmi költészete fogja képviselni, amelyek a művészetnek közösségi szerepet szántak, de magát a műalkotást az egyéniség elvéből eredeztették.

Az irodalom közegében azonban nem került sor kiegyezésre, jóllehet a kezdetén a moderne oldalán, elsősorban az egyébként polemikusan hajlamú Ignotus és Hatvany,³³ valamint a békülékenyebb Schöpflin Aladár írásaiban megfigyelhető ilyen szándék. Vajon mi az oka ennek? Miért fogadja a nyugatosok felajánlkozását rideg elutasítás a másik oldalról? Ennek okait indirekt módon tartalmazza Ignotus emlegetett válaszcikke, amely második, terjedelmesebb felében Kiss József jelentőségével foglalkozik. Azt mondja róla: „*Ott a legerősebb, ott jelent nálunk újságot és nyereséget, s a maga bélyegét ott nyomta rá (mert bizony rányomta) nemzeti irodalmunkra, ahol az ipari és kereskedelmi élet levegőjétől körülvevett mai ember szól belőle, aki másképp érez, másképp szenved, a természetet is másképp nézi, mint a, hogy úgy mondjam, agrárius világ neveltje, s ahol mind ezek számára új hangot, új ritmust csal ki gömöri nyelvkincséből. S éppen ebben senkinek sem folytatása nálunk, legkevésbé annak az Arany Jánosnak, aki a városi fejlődést az anyafölddel összenőtt lélek tartózkodásával szemlélte, száguldása elől csendes fönsséggel húzódván fel a gyalogútra – gyalog bizony, legfeljebb ha omnibuszon.*”³⁴ Ugyanezt a gondolatot folytatja és fejti ki Schöpflin Aladár a *Nyugat* első évfolyamának hetedik számában. Szerinte az „apák” és „fiaik” ellentétének gyökere a városiasodás folyamán lezajló civilizációs váltás volt,

ami azonban csak részben vonhatta maga után a kulturális ideálok változását.³⁵ A másik, a városiasodással összefüggő okként Schöpflin az asszimiláció sajátosan magyar folyamatát nevezi meg, nem hagyva figyelmen kívül, hogy az eltérő státusú népcsoportokat a városokba áramlás eltérő módon érintette, és más-más helyet biztosítottak számukra a városi társadalomban.³⁶

Ezek nyomán kézenfekvő lenne a magyarországi polgárosodás befejezetlenségét felelőssé tenni az irodalmi-kulturális modernizáció szakadásszerűségéért, a politikai és a szimbolikus hatalmi szférákat uraló elitet, amiért nem találta meg a helyét a városiasodással összefüggő gazdasági-társadalmi folyamatokban, és nem tudta feldolgozni őket. E folyamatoknak valóban fontos részét alkotta a német és a zsidó eredetű polgárság elmagyarosodása, és az sem kétséges, hogy a kiegyezést végrehajtó liberális nemzedék letűnte után a politikai elit különféle helyzetű alkotóelemeinek ideológiájában Ausztriában és Magyarországon egyaránt fontos közösségképző erőt jelentett a konkurencia-antiszemitizmus. Ugyanezt a benyomást erősítené bennünk, ha nyomon követnénk Kiss József önképének alakulását 1921-ben bekövetkezett haláláig és fogadtatását az 1920-as évek elejéig.³⁷ Ezen okok felemlegetésével biztosan nem tévednénk, de egyszermind útját is állnánk a pontosabb elemzésnek. Ennek pedig abból a tapasztalatból kellene kiindulnia, hogy Petőfi és Arany hagyatéka Gyulai Pál, majd Horváth János kezén a modernizációtól elzárkózó nemzeti konzervativizmus kultúrájának legitimatív részévé vált, gondosan megfosztva minden olyan tartalomtól, amely a reformkor gondolatiságához és az akkoriban még eleven népi kultúrához fűzte őket.³⁸ Az „irodalmi népiesség” örökségében már Arany halálának idején sem volt semmi népi, ahogyan az olyannyira kedvelt népszínművekben sem, amelyek mellesleg Kiss József balladáinak népszerűségéhez is nagyban hozzájárultak.³⁹ Ez a tapasztalat pedig a korabeli modernizáció egyik alapkérdését tárja eléink, aminek nincs közvetlen köze az asszimilációt övező antiszemitizmus erősödéséhez, jóllehet ez fontos tünete volt a modernizációs kísérlet kudarcának. A kudarc okát másban is érdemes keresnünk. Alkalmasint abban, hogy főként a paraszti világ, másodsorban a városi munkásság nem tudott szilárd pozíciókhoz jutni a nemzet életében, nem indult el a falu polgárosodásának folyamata, és a városi munkásság is megmaradt az olcsó bérmunkási lét szintjén. Ezt viszont a *Nyugat* első nemzedékének szerzői közül csak kevesen látták világosan. Móricz és Ady.

Jegyzetek

1. Irodalmi pályája az 1875-ben megjelent SIMON JUDIT sikere ellenére sem alakult szerencsésen. 1876-ban elfogadta a temesvári hitközség jegyzői állását, és csupán Arany halálának évében, 1882-ben költözött vissza immár végérvényesen Budapestre.

2. „Szombaton délután Kiss Józseffel töltöttem az időmet, a Hét vasárnap fog a kötetemről írni, egyébként Kiss igen leszóltá verseimet, ellenben melegen invitált újra a Hét munkatársai közé.” ADY ENDRE LEVELEI. Szépirodalmi Kiadó, 1983. I. 123.

3. Uo. 199.

4. E nehézségekről Ignóus január 14-én kelt leveléből alkothatunk fogalmat: „Édes fiam, itt egyelőre rettenetek a lapviszonyok. Hetilap: Kiss József és Wolfner Pál, egyik sem a te embered – napilap: azok, akiket említesz. Mármost a Magyar Hírlapról nem lehet szó, mert ennél én is tehernek érzem magam; kicsiny és szegény lap. A B.H.-nál [ti. a Budapesti Hírlapnál] és az Újságnál én a legutóbb történetek után el nem járhatok, másod meg nem tudom, kid van. Viszont közbenjárás nélkül a

dolog kilátástalan, mert tele van a szénásszeke-
rűk, tőled, modern embertől nyilván idegenkednek, s bár
»darabontságod« elég arra, hogy ellened legyenek,
politikai és publicista jelentőséged nincs akkora,
hogy netán... konvencióidra lapspekulációt építené-
nek.” Uo. 406.

5. Uo. 264–265.

6. „Kedves fiam Ady Endre! Az, hogy leveled gorom-
ba, nem bánt; de hogy számár, az bosszant. Én min-
dig nagyon okos embernek tartottalak, és mindig na-
gyon szerettelek bogaraiddal együtt. Én írtam rólad
az első kedves sorokat az irodalomba, és én dicsértem
mindig legjobban, ha szépet produkáltál. Nyilván
apró rőfögő állatok mindenfélét sügtak be rólam ne-
ked. Ugyanezt cselekedték nálam, de engem bajos
beugratni. Ha jössz szívösen látlak; ha nem jössz,
egyen meg a fene! Mindig szerető öregapád Kiss Jó-
zsef” Uo. 424.

7. „A balladákról ne beszéljünk. Kiss József egy kis-
sé haragszik rájuk, azt gondolja, hogy ezek a han-
gosságukkal és szerencséjükkel elnyomják igazi lírai
verseit, amelyekkel – mi tagadás – nagyjából ő ma-
ga is meg van elégedve” – írja Bródy Sándor még
1898-ban egy vasárnapi együttlétet megörökí-
tő riportban. (Bródy Sándor: KISS JÓZSEF. *Új
Idők*, 1898. 51. 541.)

8. Ady Endre: KISS JÓZSEF. *Budapesti Napló*,
1907. december 15.

9. „Nem hiszem, hogy idegen nagy országokban len-
ne most hozzá fogható lírikus.” Bródy Sándor: i.
m. 541.

10. Uo. 542.

11. Horváth János: KIADATLAN ÍRÁSOK A KÉT KOR-
SZAK HATÁRÁN CÍMŰ KÖTETBŐL. *Literatura*, 1993.
1. 5.

12. „Nem ok nélkül vizsgálom tehát viszonyát [ti.
Ignotusét] az irodalmi álláspontot jelentő jelsza-
vakhoz. Az a reményem, hogy e vizsgálat nem csu-
pán Ignotus kritikai mivoltára fog világot vetni, ha-
nem él fog vezetni azon különbségek teljesebb ismer-
retéhez is, melyek a nyugatos irodalmi mozgalmat a
klasszikus magyar irodalomtól – mert így kell neveznünk
a Petőfi–Arany–Gyulai-korszakot – elválaszt-
ja, s annak mai képviselői és szószólói ellen harcra
ingerlik.” Uo. 6.

13. Az év. *Budapesti Hírlap*, 1908. jan. 1. 4. (Szer-
zői név feltüntetése nélkül.)

14. Reinhart Koselleck: ASZIMMETRIKUS FOGAL-
MAK TÖRTÉNETI-POLITIKAI SZEMANTIKÁJA. Jószoveg
Kiadó, 1997. 11.

15. A történeti elbeszélésnek ezt a formáját ké-
sőbb Komlós Aladár alkotta meg A MAGYAR KÖL-

TÉSZET PETŐFITŐL ADYIG című munkájában. Ar-
ra, hogy megvizsgáljuk az elbeszélés megalko-
tásának szemléleti feltételeit, e tanulmány ke-
retében nincs mód. Erre más helyütt szeretnék
visszatérni.

16. Erre a problémára utal Komlós Aladár Kiss
József balladáit kapcsán: „Ha ma másodrendűnek
tartjuk e balladákat, azért van, mert Kiss József vol-
taképp egy konzervatívizmussá fagyott műfaj előírá-
sait követi bennük (ld. Greguss), egy műfajét, mely-
ben oly pontosan meg van szabva minden lépés és
fordulat, hogy a művészet csak a végrehajtás virtuoz-
tálásában nyilvánulhat meg. S részben ez lehet az
oka, hogy balladáinak sikere teljében, 1882-ben abba-
hagyja a műfaj művelését. [...] De része lehetett a
balladától való búcsújában annak is, hogy a század
végén a zsidóság gyors ütemben, rohamosan váro-
sokba költözik, a paraszti zsidóság festői anakroniz-
mussá válik, s maga Kiss József is városi költő lesz.”
Komlós Aladár: A MAGYAR KÖLTÉSZET PETŐFITŐL
ADYIG. Gondolat, 1980. 310.

17. Juhász Gyula: NYUGAT FELÉ. *Szeged és Vidé-
ke*, 1907. dec. 29. In: Juhász Gyula ÖSSZES MŰ-
VEI. Szerk. Péter László. Akadémiai Kiadó,
1968. 5. köt. 133.

18. L. erről Kenyeres Zoltán: A NYUGAT PERIÓ-
DUSAI. In: uő: KOROK, PÁLYÁK, MŰVEK. Akadémiai
Kiadó, 2004. 60.

19. „Az idegen ám ne tudja, hogy mért csügg ez a
maroknyi nép az életen. Az idegennek ám legyen
igaza, hogy az emberiségnek kevés tőle a várnivaló-
ja, s legvadabb erőfeszítésének sincs több foganatja,
mint hogy későn és tökéletlen megegyeszer megcsinál-
ja, amit egybeüitt már el is felejtettek. A nyelve lehet,
hogy csak neki szép, s költői lehet, hogy csak az ő szí-
véhez szólnak. Lehet, hogy csak helye van a világ-
ban, de nyomot nem hagy benne, s amin csügg, ér-
téktelen, s amit akar, mértéktelen. [...] De ahhoz,
hogy élni akar, csak neki magának van köze, mert
köszönni életét is csak magának köszönheti. Amit te-
remt, legyen bár másodrendű, hacsak a legtöbb, amit
tud, és megbecsüli, mert ő teremtette. Erjen el többet
vagy kevesebbet: csak jussát tartsa mindenre és ide-
gen ne legyen semmitől.” Ignotus: KELET NÉPE.
Nyugat, 1908. 1. 3.

20. „Azért vagyunk-e itt, hogy teremtsünk lelkiünk-
kel valamit a lelkiünkből, ami olyan, mint a lelkiünk?
Valamit, ami a miénk, ami nemcsak más, mint –
más, de méltó ékessége lehet felemelt fejűnknek. Vagy
sorsunk csak azért kavart el itt bennünket Euró-
pa közepén, hogy durva anyagot szállítsunk a nagy
világvegyfolyamathoz?” ADY ENDRE ÖSSZES PRÓZAI

MŰVEL, VII. Szerk. Kispéter András, Varga József. 1968. 19.

21. „Nagy vagy, én népem, nagy vagy, én népem: ezer éve élsz folyamatos harcban Európával, csapatokat gyűjtesz közben, holott vérezteél. De a gondolatot nem engedted győzedelmeskedni gyermekeid koponyáján, úgy élsz Európa közepén, mint eleven tiltakozás az állati élet megszüntetésére ellen.” Uo. 18.

22. Ignotusnál fontos pszichológiai jelentősége van a kicsinység és a megkésetttség hangsúlyozásának is, amivel szintén hosszú hagyományisorhoz kapcsolódik.

23. Az írás címe lényegében ezt a nyelvi helyzetet fejezi ki.

24. „A hazafiság egész eszmetára átváltozik. Azok, akik egykor vérukkal küzdöttek érte, megborznak, hogy mi lett belőle. A nagy demokratikus elvekről, a nép felemeléséről legfeljebb csak hazug frázisok vannak benne: ehelyett gyarmatosítás, imperialiszmus a jelszó: minél nagyobb gazdagság minél több ember szolgasága árán. A főideál többé nem az egész nemzet, hanem bizonyos tenyészpolitika: konzerválni kell a »honalapító«, »nemzetfenntartó« elemeket, a »történelmi családokat« és természetesen azokat, kik a pénzarisztokráciából ilyenekké szeretnének válni. A nemzeti kultúra többé nem a lelkek szabad szárnyalása, mely részt akar venni a faji, környezeti, gazdasági erőknél s a történelmi múlt fejlődésének megfelelően az emberi civilizáció munkájában, átvéve s megfelelően asszimilálva mindazokat a kultúrkinccseket, melyeket a többi népek termelnek. A nemzeti kultúra hovatovább osztálykultúrává válik, bizonyos elavult előítéletek fenntartására, új törekvések távoltartására, szóval egy olyan eszmekör ápolására, mely az uralkodók hatalmi pozíciójának legjobban megfelel. Épp ezért retteg a természettudományoktól, és túlnyomó részben elavult, dogmatikus történelmen s a valláson épül fel. A nemzeti vallássá és konzervatívává lesz. A patriotizmus nacionalizmussá fajul. A nemzet lesz fő csatakiáltása minden maradi törekvésnek, és az elnyomott néposztályoknak minden újabb küzdelmét igazságosabb jog- és vagyonmegosztás után mint a haza elleni merényletet denunciólja.” In: ESSZÉPANORÁMA I. Szerk. Kenyeres Zoltán. Szépirodalmi Kiadó, 1978. 327–328.

25. Jászi Oszkár: i. m. 330.

26. Komlós Aladár: i. m. 310.

27. Ignotus korábbi lapjaiban ennek még találjuk jelét.

28. „A Budapesti Hírlap egy mély átgondolású s en-

nek következtében sokfelé észrevett újévi cikket írt el-sőbb annak megmagyarázására, hogy nem egy értékes törekvés szembekerült nálunk a magukat nemzetieknek érző hagyományokkal, aztán annak kifejtésére, hogy e széthúzásnak jó volna összefogódnia egy egységes magyar nemzeti törekvéssé. Hogy ez az összefogódzás lehetséges-e s hogy a kelletlen érzéseket keltő törekvésekben nem öntudatlanul a nemzeti mai életszükségei s életfeltételei ütköznek-e össze a nemzeti életfolyamat akadályával, arról csak politikai tanulmányban lehetne elmélkedni, még teljesebb, még gyökeresebb kifejtésűben, mint a Budapesti Hírlapé. Am ha a vita ama hagyományoknak s ezzel az összefogódzás lehetőségének javára dőlné is el, akkor sem lehetne teljes az egység, legalább a Budapesti Hírlap szerint nem, mert ily legszélsőbb türelemmel sem reméli a befogadhatóságot a politikában a nemzetközi szociáldemokráciára, az irodalomban pedig azokra az írókra nézve, kik elégedetlenek hazájuk mai fejlettségével, s az egész magyarságot a maguk képére akarván átalakítani, a maguk egyénisége bélyegét kívánják rányomni a nemzeti irodalomra.” Ignotus: HAGYOMÁNY ÉS EGYÉNISÉG. *Nyugat*, 1908. 2. 103.

29. Uo.

30. Uo.

31. „S ha ez a tétel, akkor kérdés, hogy a hajdanaiak s maiak tehetségének kisebb vagy nagyobb mértékét s egyéni jelentőségük kisebb vagy nagyobb súlyát nem nézve, az egész különbség és ellentét nem az-e, hogy ama nagy költők már meghaltak, a maiak még élnek, hogy Kiss József már túl van a hatvanon, az ünneplésről lemondani kötelesek pedig jórészt innen vannak a negyvenen?” Uo. 104.

32. Uo.

33. Hatvány Lajos GYULAI PÁL című írása, a belőle kicsengő panaszos fiú hang jellemző példája e szándéknak. „Gyulai elítélő szava annak idején sérthetett, fájtatót, igaztalanak tűnhetett, ma úgy érezzük, hogy fejet rázása, vállvonogatása, sőt tagadása a mi érzésünknek megfelel. Az ő nem-e leggyakrabban a mi nem-ünk is; Petőfivé, Aranyra, Vörösmartyra, Katonára kimondott nagy igen-jei szintén a mieink: az egykor Lisznyai, Tóth, Rákosi s mások érdekében hangosan felzúduló reciminációk ma nevelésnek látszanak; sőt a Jóhahívek túlzását sem értjük. Szóval Gyulai ízlésének körülbelül Arany halála idejéig minden igazat ad. Azóta – legalább úgy érezzük mi – elmaradt a világtól. Sohase hallottunk tőle egy teljes elismerő szót, pedig annyi szép tehetség fejlett körülöttünk. Ez egy kissé gondolkodóba ejtheti az embert! Vajon nem já-

runk-e úgy, mint irodalmi közvetlen elődeink, kik minduntalan kikiáltottak valakit Petőfi, Jókai, Arany utódainak, kik néhány cicomás nyelvű csapongó színműben shakespeare-i erőt és fantáziát véltek fölismerni? Engem néha nyugtalanít, hogy ez a derűs öregúr, aki közöttünk él, aki annyi divat elmúlását látta, aki éppúgy tud szeretni, lelkesülni, mint megvetni és gyűlölni, ki minden irányban föl tudja ismerni a tehetséget, tőlünk oly ridegen megtagadja a biztatást. Fogunk-e még tőle elismerést kapni? Csak egy jó szót! Ki tudja?” Hatvany Lajos: GYULAI PÁL. Nyugat, 1908. 5. 259.

34. Ignotus: i. m. 105.

35. „A ma uralkodó magyar generációt még nem idomította eléggé magához a városi élet. [...] Parlamentünk még ma is a vármegyei, tehát falusi politika szempontjaiból nézi a városi ügyeket. [...] Szeretné beléjük nevelni (minden nevelés alapjában véve nem más, mint hogy az apa bele akarja nevelni fiába a maga érzését, gondolkodásmódját, ízlését). S amint minden nevelés sikertelen, hasztalan az apáknak ez az igyekezete is, mert a gyerek már a nagyvárosban született s nőtt fel, s hiába volt az öregapja gazda, mikor ő csak az elemi iskolai tanításból ismeri a tehenet. Itt van a gyökere annak az ellentétnek, mely a mai öreg és fiatal nemzedéket elválasztja. Nem értik egymást, apák és fiúk, s nem érti az egyik, amit a másik csinál.” Schöpflin Aladár: A VÁROS. Nyugat, 1908. 7. 355–356.

36. „A mi specifikus városi életünkben azonban van még egy szempont, amely látszólag komolyabb támasztékot ad a nemzeti szellem vesztén siránkozóknak, mint a fajbéli magyar színváltozása városi emberré. A mi városainkban aránylag igen nagy tömegben vannak az első generációbeli magyarok, a megmagyarosodott idegen fajbeliek. Ezeknek kétségtelenül más a faji jellegük, mint a törzsökös magyaroknak. [...] S mivel az újabb generáció az első, amelynek irodalmában az ilyen magamhoz hasonló beolvadt magyarok tömegesebben vesznek részt, lehet, hogy ez megérzi ennek a generációnak az irodalmi termésén, amint hogy talán egyszer egy nálunknál finomabb elemző meg fogja találni Petőfi minden magyarsága alatt a szláv eredet csökevény nyomait.” Uo. 358.

37. E fogadtatás legvisszataszítóbb jelenetére 1923-ban került sor, amikor Sík Sándort éppen Kiss József helyére választották meg a Kisfaludy Társaság tagjává, és székfoglaló előadásában a Társaság szokásai szerint 1921-ben elhunyt elődjéről emlékezett meg, bepillantást engedve XX. századi rémtörténetünk lelki bugyraiba, és egyben megelőlegezve a világnézeti kritika két és fél évtizeddel későbbi tónusait is: „Kiss József költészete tisztulatlan, bizonytalan jellegének okai is sokkal mélyebben rejlenek. [...] Nagyszabású, mély és egész művészet csak ott születik, ahol az alkotások szervesen, a magától értetődés egyszerűségével nőnek ki abból a bonyolult összetételű lelki humuszból, amelyben öröklés, tanulás és környezet, fajtság, történelmi tudat, vallási meggyőződés és gyakorlati, erkölcsi élet egy megnevezhetetlen, de állandóan jelen lévő rejtelmes egységben fonódnak össze, amely életnyilvánulásainak legmélyebb principiuma és amely meghatározza azt is, hogy a művészet miért látja a dolgokat így és nem másként, miért éli ezt meg ezt, így meg így, és miért nem mást és másként? Ezt a mély lelki egységet nevezem esztétikai világnézetnek. [...] Világnézet szempontjából Kiss József szintén szerencsétlen korszaknak és szerencsétlen miliőnek volt gyermeke. A déracinék sajnálatra méltó osztályából való, akinek lelki gyökerei nem mélyednek élő televényben, neki való talajban, nem táplálja őket állandó, mélyről jövő nedvökeringés, azért nem is tudnak igazi, eleven, nagyszabású lombkoronát hajtani. Nincs határozott, szerves, magától értetődő világnézete, azért nincs mélysége sem.” Sík Sándor: KISS JÓZSEF. Élet, 1923. 22. 486.

38. Petőfi etnográfiai tudatáról máig nincs pontos képünk. Erről l. mindenekeelőtt Margócsy István vonatkozó írásait.

39. Komlós Aladár jegyzi meg, hogy Kiss József balladái valójában a népszínművek világából ismert paraszti alakokat mutatnak be, de nála a népszínművilágot felfrissíti a zsidó nevek és szokások egzotikuma, ami megfelel az 1870-es, 80-as évek megnövekedett regionális érdeklődésének. (L. Komlós Aladár: i. m. 309.)